

УДК 94(581):323.14«19/20»

Ямпольська Л.

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ
ЯК КОНФЛІКТОГЕННИЙ ФАКТОР
МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН АФГАНІСТАНУ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ —
НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Стаття присвячена аналізу полікультурності як конфліктогенного фактору за умов політизації етнічності, невиваженої національної політики в кризові періоди розвитку Афганістану другої половини ХХ — початку ХХІ ст. Досліджено етнічну та культурну гетерогенність афганського суспільства, витоки міжетнічних проблем, етнополітику держави після приходу до влади Народно-демократичної партії Афганістану (1978–1992), у періоді правління моджахедів і талібів (1992–2001) та американської окупації. Змодельовані сценарії розвитку ситуації в Афганістані на початку ХХІ ст.

Ключові слова: полікультурність, конфліктогенний фактор, етнічність, етнополітика, Народно-демократична партія Афганістану, моджахеда, «Талібан».

Глобалізаційний вимір світового простору, розвиток сучасних міжнародних відносин, що вирізняються не лише високою динамічністю, складністю і багатовимірністю, призвели до розширення «площини зіткнення» представників різних цивілізацій і культур, поставили на порядок денний необхідність адекватного розуміння мотивів поведінки, тонкощів етнопсихології, етнічного та конфесійного факторів, які впливають на конфліктогенність у регіонах мусульманського Сходу. Етнічна, конфесійна, мовно-культурна

гетерогенність афганського соціуму, зумовлена географічними, внутрішньополітичними, економічними чинниками, втручанням зовнішнього фактору в історичний розвиток, негативно впливала на процеси державотворення Афганської держави, а в окремих випадках була каталізатором деструктивних процесів у суспільстві. Історична наука відносно недавно почала приділяти увагу ґрунтовному вивченню етноконфесійної складової сучасної конфліктології, що й зумовлює актуальність теми нашої статті.

Під час дослідження автор спирався на дотичні до зазначеної проблеми узагальнюючі праці з історії Афганістану вчених радянського і пострадянського періодів В.Г. Коргуна³²², Ю.В. Ганковського³²³, М.Г. Губара³²⁴, етнодемографічні нариси Ю.В. Босіна³²⁵, А.А. Грюнберга³²⁶, К.А. Лебедева³²⁷, Ю.П. Лалетіна³²⁸, Б.Р. Логашевої³²⁹, Ю. Тихонова³³⁰. Аналізу міжетнічних відносин

³²² Коргун В.Г. Интеллигенция в политической жизни Афганистана / В.Г. Коргун. — М. : Наука, 1983. — 198 с.; *Його ж.* История Афганистана. XX век. — М. : ИВ РАН, Крафт+, 2004. — 525 с.

³²³ История Афганистана с древнейших времен и до наших дней / отв. ред. Ю.В. Ганковский. — М. : Мысль, 1982. — 368 с.

³²⁴ Губар М.Г. Афганистан на пути истории / М.Г. Губар ; [пер. с дарі М. Давлятова]. — М. : Наука, 1987. — 206 с.

³²⁵ Босин Ю.В. Национальный состав Афганистана к 70–80-м гг. / Ю.В. Босин // Афганистан: проблемы войны и мира. — М. : Наука, 1996. — С. 124–132; *Його ж.* Проблема афганских беженцев // Восток и современность. — 1990. — № 2. — С. 46–53; *Його ж.* Этнический фактор во внутриафганском конфликте (исторический анализ). — Восток. — 1999. — № 5. — С. 78–84.

³²⁶ Грюнберг А.А. Нуристан. Этнографические и лингвистические заметки / А.А. Грюнберг // Страны и народы Востока. — М. : Наука, 1971. — Вып. 10. — 155 с.

³²⁷ Лебедев К.А. Афганский народ — пуштуны / К.А. Лебедев. — М. : ЭКСМО, 1997. — 185 с.

³²⁸ Лалетин Ю.П. Межэтническое взаимодействие в Афганистане / Ю.П. Лалетин // Конфликты на Востоке: этнические и конфессиональные / под ред. А.Д. Воскресенского. — М. : Аспект Пресс, 2008. — С. 289–314; *Його ж.* Этноты в Афганистане: напряженность взаимоотношений // Этноты и конфессии на Востоке: конфликты и взаимодействие / под ред. А.В. Торкунова; сост. В.Я. Белокреницкий, М.А. Сапронова. — М. : МГИМО МИД РФ, 2005. — С. 353–378.

³²⁹ Логашева Б.Р. Этнокультурная ситуация в Афганистане / Б.Р. Логашева // Расы и народы. — М. : Наука, 1986. — Вып. 16. — 126 с.

³³⁰ Тихонов Ю. Пуштунские племена в гражданской войне в Афганистане / Ю. Тихонов // Азия и Африка сегодня. — 2006. — № 6. — С. 66–73.

періоду громадянської війни 80-х — 90-х років ХХ ст. присвячені праці С. Таннера, М.Ф. Слінкіна³³¹, А.А. Ляховського, В.М. Пластуна, В.М. Спольнікова³³², Р.Р. Сікоєва³³³ та ін. Незважаючи на наявність досить широкого тематичного поля в межах радянської та сучасної російської історіографії, українській орієнталістиці бракує подібних досліджень міждисциплінарного характеру (на перехресті історії, політології, етнографії, етнопсихології, культурології, релігієзнавства). Проблема полікультурності в країнах мусульманського Сходу, впливу її етноконфесійної складової на суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток Афганістану другої половини ХХ — початку ХХІ ст. у вітчизняному сходознавстві потребує подальшої наукової розробки. Наше дослідження є спробою заповнити хоча б частину зазначених лакун в історії Афганістану, що й окреслює його наукову новизну.

Мета статті — з'ясувати роль мультикультуралізму як конфліктопровокуючого фактору за умов політизації етнічності, не виваженої національної політики Афганської держави в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. Для розкриття мети визначено такі **завдання**: дослідити етнічну та культурну гетерогенність афганського суспільства; з'ясувати витоки міжетнічних проблем, проаналізувати етнополітику в найбільш напружені періоди розвитку держави, зокрема після приходу до влади НДПА (1978–1992), у період правління моджахедів і талібів (1992–2001) та постталібівський період; змоделювати сценарії розвитку ситуації в Афганістані на початку ХХІ ст.

У руслі дослідження явища полікультурності проаналізуємо етнолінгвістичну карту Афганістану, звернувши увагу на етнічну строкатість населення, мовний принцип класифікації народів, а також невідповідність лінгвістичних, етнічних і антропологічних кордонів народів Афганістану. В основі запропонованої класифікації лежить принцип поділу населення за мовними групами: іранські

³³¹ Слинкин М.Ф. Народно-демократическая партия Афганистана у власти / М.Ф. Слинкин. — Симферополь : Книжное изд-во, 1999. — 215 с.

³³² Спольников В.Н. Афганистан. Исламская оппозиция. Истоки и цели / В.Н. Спольников. — М. : Наука, 1990. — 266 с.

³³³ Сикоев Р.Р. Талибы: религиозно-политический портрет / Р.Р. Сикоев. — 2-е изд. — М. : Ин-т востоковедения РАН, Крафт+, 2004. — 256 с.

народи (пуштуни, таджики, памирці, хазарейці, чараймаки, белуджі, перси, курди, бахтіари, парачі); тюркські народи (узбеки, туркмени, уйгури, кизилбаші, афшари, киргизи, казахи); дардські народи (нуристанці, лагманці, тірахи, кохістанці); індоарійські народи (пенджабці, гуджари, джати, цигани); дравідійські народи (брагуї); семітські народи (араби)³³⁴. Кількісну характеристику окремих етносів ускладнює той факт, що детальних переписів афганського населення ніколи не проводилося, тому в наведених статистиках є певні розбіжності. За даними М. Ламауліна (Інститут стратегічних досліджень при президенті Республіки Казахстан), сучасний етнічний склад Ісламської Держави Афганістан (з урахуванням втрат від відтоку біженців за період громадянської війни) виглядає таким чином: пуштуни — 8–9 млн, таджики — близько 4 млн, узбеки — 1,7 млн, туркмени — 0,5 млн, белуджі — 170 тис. та ін.³³⁵.

Доктор Р. Фархаді, Посол Ісламської Держави Афганістан в ООН, наводить інші дані: пуштуни — 7,5 млн, таджики — 4,8 млн, хазарейці — 1,5 млн, чараймаки — 500 тис., таймани — 110 тис., теймури — 100 тис. (іранська група); пашаї — 110 тис., пенджабці — 30 тис., цигани — 20 тис., тіраї — 20 тис. (індоарійська група); белуджі — 110 тис., перси — 40 тис., курди — 10 тис., ормури — 5 тис., парачі — 5 тис. (памірські народи); узбеки — 1,3 млн, туркмени — 545 тис., афшари — 35 тис., киргизи — 15 тис. (тюркська група); нуристанці — 60 тис., брагуї — 45 тис., араби — 35 тис. (нуристанська група)³³⁶. Демографічна ситуація в Афганістані у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. зазнавала змін у результаті війн і міграцій, зменшення чисельності, темпів приросту населення, окремих етносів, перетворення афганської еміграції на стійкий етно-демографічний фактор, який супроводжував розвиток країни.

Підґрунтя міжетнічних стосунків у Афганістані становила низка суспільно-політичних, соціально-економічних і геофізичних чинників. Наслідком дії останніх у Афганістані стали: взаємодія на обмеженій території понад двадцяти різних у етно-лінгвістичному

³³⁴ Див., напр., Босин Ю.В. Национальный состав Афганистана к 70–80-м гг. — С. 124–132; Грюнберг А.А. Зазнач. твір. — С. 54–56; Логашева Б.Р. Зазнач. твір. — С. 33–34.

³³⁵ Этнический состав населения Исламского Государства Афганистан [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nationalsecurity.ru/maps/afghanistanethno>

³³⁶ Там само.

і культурному плані народів, що перебували на різних щаблях соціально-економічного розвитку; натуральна економіка, анклавна географія розселення більшості народів країни, слабкість інтеграційних процесів, статичність населення, низький рівень урбанізації; становище Афганістану як буферної держави, визначення в XIX ст. політичних кордонів країни («лінія Дюранда»), що розділили етнічні спільноти.

Аналізуючи суспільно-політичне підґрунтя міжетнічних стосунків в Афганістані, слід зазначити, що ключовою була проблема виникнення і розвитку національного питання в контексті історичної і політичної еволюції афганського суспільства. Як результат — домінуюче становище пуштунів, починаючи з Дурранійської держави Ахмад-шаха; пуштунський склад правлячих прошарків, принцип етнічної сегрегації, політика внутрішнього колоніалізму щодо етнічних меншин (т. зв. «непуштунські народи». — Л. Я.), дискримінація у всіх сферах життя; схильність афганських правителів до унітарної моделі державного устрою, неприйняття федералізму в будь-якій формі. Як приклад можна навести жорстокі репресивні кампанії правлячих пуштунських кіл щодо етнічних і релігійних меншин; завоювання Південного Туркестану, Хазараджату, Кафіристану, масове переселення в північні провінції Афганістану пуштунського населення. Як результат дискримінаційних заходів — антипуштунські рухи і повстання³³⁷. Таким чином, оформлена наприкінці XIX — на початку XX ст. ідеологія афганського націоналізму трансформувалася в пуштунський шовінізм і перетворилася на офіційну державну політику (30-ті — 40-ві роки XX ст.), що прогресувала у другій половині XX ст. і навіть вилилася у проблему Пуштуністану — сепаратистський рух пуштунів Афганістану і Пакистану під гаслом створення незалежної держави.

Соціально-економічними основами міжетнічних стосунків в Афганістані досліджуваного періоду були зіткнення інтересів народів країни у сфері економіки та боротьба за пріоритетний доступ до економічних ресурсів, наслідками чого стали: економічна нерівність народів; дискримінаційне щодо непуштунів і немусульман податкове і земельне законодавство; перерозподіл земельної

³³⁷ Лалетин Ю.П. Этноты в Афганистане... — С. 356–360.

власності на користь пуштунів; перехід мас непуштунського землеробського населення на положення орендарів і батраків; загальна економічна відсталість районів мешкання національних меншин; силове витіснення непуштунів із стратегічних сфер економіки (торгівля каракулем тощо)³³⁸. Показовими у цьому плані були: політика переселення пуштунів у північні райони країни і пропуштунський характер центрального економічного планування, починаючи з 60-х років ХХ ст. (основні економічні проекти реалізовувалися в пуштунських областях (Джалалабад, Хост) або там, де пуштунський прошарок виник у результаті цілеспрямованої державної політики (Афганський Туркестан).

Зазначені групи факторів впливали на загострення міжетнічних протиріч на переломних етапах історії Афганістану, зокрема після приходу до влади Народно-демократичної партії (далі — НДПА) (1978–1992)³³⁹. Переддень Саурської революції 1978 р. характеризувався загостренням національних проблем афганського суспільства, що відобразилося у внутрішньопартійних суперечках НДПА (боротьба за владу фракцій «Хальк» (ідеї пуштунського націоналізму) і «Парчам» («непуштунські» етноси з прагненням до політичного реваншу)).

Загалом можна визначити такі ключові етапи національної політики НДПА після приходу до влади³⁴⁰.

І етап (квітень 1978–1979) — домінування фракції «Хальк» (Х. Амін, Н.М. Таракі), що мала переважно пуштунський склад. Національне питання було зняте з порядку денного, халькісти переслідували своїх політичних супротивників, здійснювали репресії проти представників національних еліт. Політичний курс НДПА викликав збройний опір новому режиму в районах проживання етнічних меншин, «підіграв» сепаратистські тенденції, ускладнив становище в зоні пуштунських племен, ініціювавши їх масовий хіджрат на території сусідніх держав.

³³⁸ Лалетин Ю.П. Межэтническое взаимодействие в Афганистане. — С. 292–303.

³³⁹ Див. Босин Ю.В. Проблема афганских беженцев. — С. 46–53; Булатов Ю.А. Хальк и Парчам: основные этапы борьбы за завоевание политической власти в Афганистане / Ю.А. Булатов. — М. : Аспект Пресс, 1997. — 186 с.; Коргун В.Г. Интеллигенция в политической жизни Афганистана; Лебедев К.А. Зазнач. твір; Слинкин М.Ф. Зазнач. твір.

³⁴⁰ Булатов Ю.А. Зазнач. твір. — С. 112–115.

II етап (перша половина 1980-х років) — прихід до влади фракції «Парчам» (Б. Кармаль), спроба виправити помилки, допущені у національній політиці фракцією «Хальк». Перемога адекватної оцінки стану національного питання в країні вплинула на лібералізацію культурно-мовної політики щодо національних меншин, зміну в нормах представництва непуштунських народів в органах державної влади, громадських організацій, місцевої адміністрації, але, на жаль, не мала яскраво вираженого результату.

III етап (друга половина 1980-х — початок 1990-х років). НДПА на чолі з М. Наджибуллою остаточно відмовилася від радикалістських установок у вирішенні національних проблем на користь прямого діалогу з етнічними і плеємінними спільнотами через традиційні адміністративні інститути — джирги. Сформувалася легальна опозиція РОТА, що заявляла про необхідність федералізації Афганістану. Проте не виважена етнічна політика НДПА вплинула на загострення ситуації в афганському суспільстві, активізацію опозиційних сил, ідеологічним підґрунтям яких виступав антипуштунізм. Загострення етноконфесійних протиріч спровокувало довготривалу громадянську війну 80–90-х років XX ст.

Після падіння режиму НДПА (1992) боротьба за владу в Афганістані набула рис затяжного конфлікту. Про претензії на владу оголосили організації та військові угруповання, створені за етнічною та релігійною ознаками: Ісламська партія Афганістану (Г. Хекмат'яр, ідеологія пуштунського націоналізму, контроль над південно-східними провінціями)³⁴¹, Ісламське товариство Афганістану (Б. Раббані, А. Шах Масуд, підтримка інтересів таджицького клану, захоплення влади в Кабулі)³⁴², Партія афганської єдності «Вахдат» (підтримка шиїтського Ірану, контроль над Хазараджатом і деякими районами Кабула), загони генерала А. Дустума (узбецький клан, підтримка Ташкента, створення практично незалежного утворення на півночі Афганістану з центром у Мазарі-Шариф)³⁴³.

³⁴¹ Лебедев К.А. Зазнач. твір. — С. 124.

³⁴² Григорьев С.Е. Панджшер в 1975–1990 годах глазами афганского историка / С.Е. Григорьев. — СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1997. — С. 113.

³⁴³ Спольников В.Н. Зазнач. твір. — С. 198.

Наслідками громадянської війни в Афганістані стали розкол країни на сепаратистські етнічні анклав, неконтрольовані кабульською владою; перетворення за час війни етнічних меншин, раніше усунених від військової служби (привілею пуштунів), у боєздатні сили, здатні відстоювати свої інтереси зі зброєю в руках; ідеологічне і матеріальне сприяння розвитку національних меншин північного Афганістану з боку самостійних середньоазійських держав пострадянського простору, де до влади прийшли їхні етнічні одноплемінники; демографічний фактор — пуштун (через масовий хіджрат. — Л. Я.) перестали бути абсолютною більшістю стосовно решти народів країни. Ці фактори дали можливість новій політичній силі — руху «Талібан» — у вересні 1996 р. захопити Кабул і встановити контроль над значною частиною Афганістану. Ідеологічним підґрунтям політики талібів стали пуштунський націоналізм та ісламизм³⁴⁴.

Доцільним у аналізі внутрішньополітичної ситуації в Афганістані є використання компаративного методу та проведення історичної аналогії: наступ талібів 1996 р. на Кабул і події 1929 р. — скинення ополченнями пуштунських племен на чолі з Надір-ханом узурпаторського таджицького режиму Бачаї Саккао, відновлення пуштунської влади в країні³⁴⁵, що ілюструє вихід теми етнічного конфлікту в Афганістані на передній план.

Таким чином, питання про роль мультикультурності в характері внутрішньоафганського конфлікту та сценарії розвитку політичної ситуації в майбутньому залишаються дискусійними. Однозначних висновків щодо цього в сучасній науково-публіцистичній літературі немає³⁴⁶. Позиції вчених розділилися: чи має конфлікт суто етноконфесійне забарвлення і не піддається розв'язанню випробуваними

³⁴⁴ Сикоев Р.Р. Зазнач. твір. — С. 25.

³⁴⁵ Тихонов Ю. Зазнач. твір. — С. 67.

³⁴⁶ Див., напр., Сатторзода А. США і їх союзникам вигоден управляемый конфликт в Афганистане [Електронний ресурс] / Абдунаби Сатторзода. — Режим доступу : <http://www.fergananews.com/article.php?id=7037>; Арунова М. Афганистан на перепутье / М. Арунова // Азия и Африка сегодня. — 2005. — № 1. — С. 16–18; Лавров А. Афганистан без талибов / А. Лавров // Азия и Африка сегодня. — 2006. — № 12. — С. 10–15; Лалетин Ю.П. Этности в Афганистане... — С. 353–378; Международная конференция «Сценарии для Афганистана»: Европа и США слишком много вложили в Афганистан, чтобы просто уйти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fergananews.com/article.php?id=6988>

засобами дипломатії (пасивна позиція світової спільноти), чи в основі протистояння лежить боротьба за політичну та економічну владу в країні при чітко вираженому зовнішньому факторі, тоді конфлікт потребує активного втручання міжнародних організацій і вирішення дипломатичними засобами.

Найбільш вірогідними в цьому плані видаються дві реалії:

1) релігійний і етнічний чинники продовжуватимуть відігравати провідну роль у еволюції афганського суспільства. Вони залишаться привабливим інструментом, за допомогою якого різні політичні сили країни розв'язуватимуть завдання боротьби за владу;

2) цей погляд пояснює ймовірність виникнення альянсів вчорашніх «етнічних» супротивників, з одного боку, розколів усередині етнічних рухів, з іншого, тактичних союзів у найрізноманітніших і парадоксальних варіантах, які можуть призвести до швидкої і радикальної зміни ситуації в Афганістані.

Афганське суспільство пройшло за останні два десятиріччя значний шлях. Нинішній Афганістан — якісно інша країна, де навряд чи можливе абсолютне копіювання політичних сценаріїв 20-х, 50-х і навіть 70-х років XX ст. Ні радикальний іслам, ні крайні форми етнічного націоналізму не є вже достатніми інструментами для підтримки хоча б якогось довговічного і життєздатного суспільного консенсусу, здатного створити у населення країни відчуття єдності інтересів. Шлях релігійного і національного радикалізму — неминуче зростання загрози внутрішній стабільності в афганському суспільстві і напруженості в стосунках із сусідніми країнами, неясні перспективи міжнародного визнання. Процес урегулювання повинен ґрунтуватися на аналізі перш за все політичного змісту конфлікту. Зусилля міжнародного співтовариства мають бути націлені на пошук балансу групових інтересів і компромісу персональних амбіцій керівників протилежних сил. Це може стати дієвим кроком на шляху встановлення миру в Афганістані і зміцнення стабільності на Середньому Сході та в Центрально-Азійському регіоні.

Контраверсійний характер досліджуваної проблеми (креативна та деструктивна складові мультикультурності в історичному розвитку афганського суспільства) визначає перспективність продовження наукового пошуку в руслі етнічної історії та етнопсихології.

L. Yampolska

MULTICULTURALISM
AS A CONFLICT-GENERATING FACTOR
OF INTER-ETHNIC RELATIONS
OF AFGHANISTAN IN THE SECOND HALF
OF THE 20TH —
BEGINNING OF THE 21ST CENTURIES

The article is devoted to the analysis of multiculturalism as a conflict-generating factor in the conditions of politicization of ethnicity, the unbalanced national policy in times of crisis development of Afghanistan in the second half of the 20th — beginning of the 21st centuries. Ethnic and cultural heterogeneity of Afghan society, the origins of ethnic problems, the ethnic politics of the state after coming to power the People's Democratic Party of Afghanistan (1978–1992), during the rule of the Mujahideen and the Taliban (1992–2001) and the period of American occupation have been researched. The scenarios of situation development in Afghanistan in the early 21st century have been simulated.

Key words: multiculturalism, conflict-generating factor, ethnicity, ethnic politics, People's Democratic Party of Afghanistan, Mujahideen, Taliban.